

VỀ LỄ HIẾN TIỆP Ở ĐỀN TRẦN (THÁI BÌNH)

T.S. PHẠM HỒNG TOÀN

TÓM TẮT

Hiến tiệp là lễ báo tin thắng trận hay lễ báo công, từng được vua Trần tổ chức tại Chiêu lăng, Long Hưng (nay thuộc khu vực đền Trần, huyện Hưng Hà, tỉnh Thái Bình) nhân dịp chiến thắng quân Nguyên - Mông (thế kỷ XIII). Qua tìm hiểu các mặt giá trị, tác giả đặt vấn đề nghiên cứu, phục hồi lễ này và khẳng định, lễ Hiến tiệp sẽ trở thành một nét văn hóa đặc sắc, là sự khác biệt giữa lễ hội đền Trần ở Thái Bình với các lễ hội đền Trần ở nơi khác.

Từ khóa: lễ Hiến tiệp; đền Trần; Thái Bình.

ABSTRACT

Hiến tiệp - the victorious celebration or public notice - had been held by the kings of Tran Dynasty at Chieu Lang, Long Hung (now part of the Tran temple, Hung Ha district, Thai Binh province) on the occasion of military victories over the army of Yuan - Mongolia (Century XIII). Through studying its value, the author puts forward a question to research, revive this celebration, and affirms that the festival will become a unique culture, which is the difference between the Tran temple festival in Thai Binh province to Tran temple festivals elsewhere.

Key words: Hiến tiệp Ceremony; Trần Temple; Thái Bình Province.

Theo Đại Việt sử ký toàn thư, trên đường từ Trường Yên về Chương Dương trong trận truy quét quân Nguyên - Mông lần thứ hai, ngày 15 tháng Năm năm Ất Dậu (1285), Thượng hoàng và vua Trần Nhân Tông đã về Thái Đường (Long Hưng, nay thuộc huyện Hưng Hà, tỉnh Thái Bình) bái yết lăng mộ tổ tiên, báo tin thắng giặc và khích lệ tinh thần tướng sĩ. Trong trận đánh quân Nguyên - Mông lần thứ ba, sau chiến thắng có ý nghĩa quyết định trên sông Bạch Đằng, ngày 17 tháng Ba năm Mậu Tý (18/4/1288), vua Trần lại dẫn giải các tướng giặc bắt được là Tích Lệ Cơ, Nguyên soái Ô Mã Nhi, Tham chính Sầm Đoạn, Phàn Tiếp, Điền Nguyên soái và nhiều tướng tá khác về làm lễ Hiến tiệp ở Chiêu lăng (lăng Trần Thái Tông) ở Long Hưng. Khi làm lễ, vua Trần Nhân Tông thấy chân voi đá và ngựa đá ở đây đều lấm bùn, cảm hoài tức cảnh mà ứng tác hai câu:

“Xã tắc lưỡng hồi lao thạch mã,
Sơn hà thiên cổ điện kim âu”.
(Xã tắc hai phen chôn ngựa đá,
Non sông nghìn thuở vững âu vàng).

Trước đó, ngày 2 tháng Hai năm 1288, Thoát Hoan cho quân vượt sông Hồng đánh vào Thăng Long. Vua Trần theo sông Hồng rút về phía Nam. Ô Mã Nhi, một viên tướng hung hăng, giỏi thao lược, nhiều lần đánh bại và gây khốn đốn cho quân nhà Trần, đã bám sát để tìm cách bắt sống vua Trần, nhưng không thành. Tức giận, Ô Mã Nhi cho quân kéo vào phủ Long Hưng, phá hoại lăng tẩm tổ tiên nhà Trần và giết hại nhiều người.

Nhân đây, chúng ta cùng tìm hiểu đôi chút về lễ Hiến tiệp và lý do nhà Trần tổ chức lễ này tại Chiêu lăng.

Hiến tiệp, theo nghĩa chữ Hán: Hiến (獻) là hiến dâng, dâng lên [bề trên]; tiệp (捷) là tin vui (thắng trận), chiến thắng. Theo đó, lễ Hiến tiệp, được hiểu là lễ báo tin thắng trận hoặc cũng có thể hiểu, Hiến tiệp là lễ báo công.

Ngoài Hiến tiệp còn có Hiến tế (獻祭), Hiến phù (獻浮). Hiến tế là một nghi lễ tương đối phổ biến thời trung cổ. Người ta dùng lễ vật, có khi là vật sống, thậm chí là người sống, để dâng hiến cho “bề trên” hoặc “đấng linh thiêng” nào đó. Tiêu biểu là lễ

hiến tế của người Inca, người Maia cổ xưa¹. Hiến phù cũng là một nghi lễ báo công, nhưng “lễ hiến phù đem tù nhân trăm quyết”². Trong bài *Về số phận của hai người con của vua Quang Trung và công chúa Ngọc Hân*, nhà nghiên cứu Nguyễn Đắc Xuân cho biết: Trong chiếu ra vào tháng Một năm Nhâm Tuất (1802) đề cập đến lễ Hiến phù (dâng những người bắt được trong chiến tranh với nhà Tây Sơn), vua Gia Long cho biết: “Ngày 7 tháng Một năm Nhâm Tuất (1802) yết tế Thái miếu, làm lễ Hiến phù, bọn Nguyễn Quang Toàn và Ngụy Thái tử Quang Huy, Nguyễn súy Quang Thiệu, Đốc trấn Quang Bàn, Thiếu phó Trần Quang Diệu, Tư đồ Võ Văn Dũng, Tư mã Nguyễn Văn Tứ, Đồng lý Nguyễn Văn Thận, Đô ngu Nguyễn Văn Giáp, Thống tướng Lê Văn Hưng, cùng với bè lũ đầu sỏ đều đã bắt giam, đều đem giết cả, bêu đầu bảo cho dân chúng...” (*Đại Nam thực lục chính biên*, bản dịch, tập III, Nxb. Sử học, Hà Nội, 1963, tr. 87). “Năm Tân Dậu (1801), tháng 11: Phá hủy mộ giặc Nguyễn Văn Huệ, bổ sãng, phơi khô, bêu đầu ở chợ. Con trai, con gái, họ hàng và tướng hiệu của giặc 31 người đều bị lăng trì cắt nát thây” (*Đại Nam thực lục chính biên*, bản dịch, tập II, Nxb. Sử học, Hà Nội, 1963, tr. 451)³.

Như vậy, cả Hiến tế và Hiến phù đều dẫn đến cái chết của vật hiến tế. Riêng lễ Hiến tiệp thì không có chuyện chết chóc xảy ra. Sau khi đem bọn bại tướng nhà Nguyên về làm lễ Hiến tiệp ở Chiêu lăng, vua Trần đã tha cho chúng về nước. Sử cũ của Việt Nam chép rằng: Nhà Trần đã cấp thuyền cho Ô Mã Nhi trở về, nhưng Ô Mã Nhi bị chết đuối. Trần Nhân Tông gửi thư sang nói với Hốt Tất Liệt rằng, thuyền bị rỉ nước nên đắm. Nhà Nguyên không thể tra cứu việc đó nên buộc phải lờ đi, không trách cứ. *Nguyên sử* chép lại bức thư của vua Nhân Tông gửi vua Nguyên về việc này như sau: “Tham chính Ô Mã Nhi theo kỳ định đã về sau. Chẳng may đêm đến, thuyền rỉ nước, Tham chính tắm vốc cao lớn lực lưỡng, khó bề cứu vớt, mới nổi phải chết chìm; người chèo thuyền của tiểu quốc vì vớt ông ấy, cũng đều phải chết cả. Thê thiếp và tiểu đồng của Tham chính cũng suýt chết đuối, may vì mình mỏng bé nhẹ nên mới cứu được...”⁴.

Trong sách *Hoàng Nghị đại vương*⁵, GS. Đinh Xuân Lâm trong bài đề dẫn Hội thảo về Hoàng Nghị đại vương đã dùng từ: “Lễ Hiến phù”: “...vào ngày 18 tháng 4 năm 1288, Trần Thánh Tông và Trần

Nhân Tông đã đem bọn tù binh - trong số đó có những tên đầu sỏ là Ô Mã Nhi, Tích Lệ Cơ... về phủ Long Hưng (Thái Bình) làm lễ Hiến phù - mừng thắng trận trước lăng vua Thái Tông là người lãnh đạo cuộc kháng chiến lần thứ nhất (1258)”. Tác giả Trần Hồng Lưu (*Tạp chí Triết học*), trong bài “Sự đóng góp của Nguyễn Trãi về khái niệm dân tộc” cũng viết: Trong lễ Hiến phù ở Chiêu lăng, Trần Nhân Tông viết: Xả tắc lưỡng hồi lao thạch mã...”⁶.

Chúng tôi cho rằng, hành động của vua nhà Trần rất nhân văn khi chọn lễ Hiến tiệp mà không chọn lễ Hiến phù.

Để làm nên chiến thắng vĩ đại trong ba cuộc kháng chiến chống xâm lược Nguyên - Mông, cả dân tộc Đại Việt đã đứng lên với tinh thần “Quyết đánh” và ý chí “Sát thát” ngùn ngụt đất trời. Sức mạnh đại đoàn kết dân tộc - “vua tôi đồng tâm, anh em hòa thuận, cả nước góp sức”; tinh thần chiến đấu của binh sĩ: “Dầu cho trăm thân này phơi ngoài nội cỏ, nghìn xác này gói trong da ngựa”; có biết bao anh hùng quyết giương cao ngọn cờ “phá cường địch, báo hoàng ân”, có hàng ngàn, hàng vạn tướng sĩ đã “múa giáo non sông trải mấy thu”, làm nên chiến thắng để có ngày lễ Hiến tiệp long trọng và đáng ghi vào lịch sử dân tộc.

Như vậy, trong vòng 3 năm (1285 - 1288), hai lần triều đình nhà Trần phải đương đầu với hai cuộc xâm lược với qui mô lớn của quân Nguyên - Mông. Và, cả hai cuộc kháng chiến này, quân dân Đại Việt đã chiến thắng. Triều đình đã hai lần tổ chức lễ Hiến tiệp, trước là để báo công với tổ tiên, sau là bố cáo với toàn dân. Viết về những lễ Hiến tiệp ấy còn có bài thơ *Xuân nhật yết Chiêu lăng* của Trần Nhân Tông. Bài thơ như sau:

“Trương vệ thiên môn túc,
Y quan thất phẩm thông.
Bạch đầu quân sĩ tại,
Vãng vãng thuyết Nguyên Phong”.
(Nghị trượng kéo qua nghìn cổng,
Áo mũ các quan đủ cả bảy phẩm.
Ở đây có những quân sỹ già đầu bạc,
Luôn luôn kể chuyện thời Nguyên Phong).

Theo Vũ Đức Thơm và Phạm Tất Lượm⁷, bài thơ tả buổi hành lễ ở Thái Đường vào ngày 17 tháng Ba năm Mậu Tý (18/4/1288). Tức là bài thơ này được làm vào lần Hiến tiệp thứ 2, sau khi nhà Trần đại phá quân Nguyên - Mông ở trên sông Bạch Đằng, kết

thúc cuộc xâm lược của giặc Nguyên - Mông lần thứ 3, đánh bại hoàn toàn dã tâm xâm lược Đại Việt của đế chế Nguyên - Mông.

Theo sách *Đền Trần và Thái Đường lăng*, nhà Trần còn tổ chức lễ Hiến tiệp tại đây 2 lần nữa, tổng cộng là 4 lần. Lần thứ ba vào mùa hạ năm 1312, khi vua Trần Minh Tông đi tuần thú biên giới phía Nam về và lần thứ tư vào tháng Một năm 1390, sau khi Trần Khát Chân đánh tan đội quân xâm lược của Chế Bồng Nga (Chiêm Thành) tại cửa Hải Thị - Ngự Thiên, vua Trần Thuận Tông cũng đã về Hiến tiệp tại Long Hưng.

Có thể nhận thấy, lễ Hiến tiệp (lễ báo công, lễ mừng chiến thắng) của nhà Trần là một sự kiện quan trọng trong công cuộc kháng chiến 3 lần chống quân xâm lược Nguyên - Mông và cũng là một sự kiện văn hóa quan trọng trong lịch sử chống ngoại xâm của dân tộc. Lễ này vừa có tính chất chính trị mang tầm quốc gia, vừa có tính chất tôn giáo, vừa có tính nhân dân rộng rãi. Cũng theo sách *Đền Trần và Thái Đường lăng*, thì buổi lễ Hiến tiệp ở Thái Đường có đủ các quan trọng triều: “Y quan thất phẩm thông” - đủ quan chức triều đình bảy phẩm trật từ nhất phẩm đến thất phẩm. Nghi trượng kéo đi qua nghìn cửa đón chào, có bại tướng nhà Nguyên bị trói, bắt quỳ trước hương án làm lễ vật, có các quan sĩ Đại Việt già đầu bạc kể chuyện thời Nguyên Phong, tức là thời vua Trần Thái Tông (1252-1258) đánh tan tác đội quân Nguyên - Mông xâm lược nước ta lần thứ nhất. Chính tác giả sách cũng đã đề cập đến việc phục dựng nghi lễ này từ năm 2005, nhưng hình như chưa được sự chú ý của dư luận và của chính huyện Hưng Hà, nơi có di tích lịch sử - văn hóa quốc gia đặc biệt - đền Trần.

Lễ Hiến tiệp của nhà Trần là một di sản văn hóa quý giá của lịch sử, văn hóa nước ta. Buổi lễ này chỉ diễn ra tại Thái Đường lăng, vì vậy, có thể coi, lễ Hiến tiệp là “đặc sản” của đền Trần (Thái Bình), là một trong những dấu ấn quan trọng để phân biệt sự khác nhau giữa đền Trần ở Thái Bình với đền Trần ở Nam Định và các nơi khác.

Trong bối cảnh hiện nay, cùng với nhiều lễ kỷ niệm chiến thắng khác, lễ Hiến tiệp của vua quan nhà Trần càng có ý nghĩa không chỉ về mặt lịch sử, mà buổi lễ với sức mạnh của hào khí Đông A, sẽ có tác dụng khích lệ tinh thần yêu nước của dân tộc Việt Nam, giữ vững độc lập, chủ quyền của Tổ quốc.

Nên chăng, cần nghiên cứu phục dựng lễ này và coi đây là một nội dung chính, một nghi lễ chính của lễ hội đền Trần. Dù có ý kiến cho rằng, lễ Hiến tiệp lâu nay không còn nữa, nên không biết làm như thế nào và vấn đề kinh phí để dựng lại buổi lễ cũng là vấn đề khó khăn. Tuy nhiên, theo chúng tôi, lời giải cho việc này là không khó, cụ thể là:

Thứ nhất, khi xác định Hiến tiệp là một nghi lễ chính của lễ hội đền Trần ở Thái Bình, là đặc điểm khác biệt với lễ hội đền Trần ở các tỉnh khác, thì phải coi đây là việc phải làm, dù khó cũng phải tìm cách làm cho kỳ được. Nhiệm vụ này, ngành Văn hóa Thái Bình, huyện Hưng Hà và bản thân Ban Quản lý di tích phải xắn tay, tìm tòi và tổ chức thực hiện.

Thứ hai, về kịch bản, trong sách *Đền Trần và Thái Đường lăng*, hai tác giả Vũ Đức Thơm và Phạm Tất Lượm đã phác thảo sơ bộ kịch bản của nghi lễ này: “... Buổi lễ có đủ các quan trọng triều, từ nhất phẩm đến thất phẩm. Vua từ hành cung đi ra bằng kiệu, có đủ các quan đi trước dẫn đường, có các loại cờ quạt, nhật nguyệt, nhị thập bát tú, thanh long, bạch hổ và các loại nhạc cụ trống kèn, thanh la, náo bạt hòa âm... Từng chặng đường từ Hành cung đến lăng làm lễ, có các binh chủng Thủy binh, Bộ binh, Tượng binh, Kỵ binh, quân Cấm vệ... xếp hàng canh phòng cẩn mật. Vua đi duyệt các hàng quân danh dự, rồi cùng các quan văn võ vào làm lễ tế Chiêu lăng. Kèn trống nổi lên, vua và các quan vào tế. Đến mục dâng lễ vật, ngoài các lễ vật như xôi, thịt, oản, quả, có các bại tướng nhà Nguyên bị trói và bắt quỳ trước hương án”. Đây chính là một gợi ý để tiếp tục nghiên cứu...

Nếu thêm phần nghệ thuật vào nữa có thể sẽ là một nghi lễ hấp dẫn. Gần đây, có giả thiết cho rằng, múa Bông là điệu múa của nghi lễ Hiến tiệp - Tác giả Nguyễn Trọng Văn, trong bài *Múa Bông làng Phú Nhiêu*⁹ đã đặt ra một giả thiết rằng: “Điệu múa Bông xuất hiện cách đây chừng bảy trăm năm và nó hoặc do Thượng tướng - Thái sư Trần Quang Khải ứng tác ra hoặc do Chiêu Văn Vương Trần Nhật Duật nghĩ ra. Do ai thì chưa rõ, nhưng giả thiết đều thống nhất: Điệu múa Bông ra đời sau chiến thắng quân Nguyên - Mông của quan quân nhà Trần ở thế kỷ thứ XIII. Nó ra đời nhằm để ca ngợi chiến thắng lấy lòng chống giặc ngoại xâm của dân tộc ta và cũng để lấy làm vui cho quan quân trong triều sau những năm chiến chinh gian khó. Cũng theo suy luận đó thì điệu múa Bông là điệu múa có tính cung đình”.

Cổng đền Trần (Thái Bình) - Ảnh: Tư liệu

Trung tâm Văn hóa huyện Hưng Hà với sự giúp đỡ của Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Thái Bình có thể tái hiện được nghi lễ lịch sử này, để hằng năm, lễ Hiến tiếp trở thành món ăn tinh thần không thể thiếu của mỗi mùa lễ hội đền Trần ở Thái Bình.

Cũng còn cái khó nữa, là với phạm vi huyện hoặc Ban Quản lý di tích thì lấy kinh phí ở đâu để phục dựng nghi lễ này. Câu trả lời nên bắt đầu từ việc xã hội hóa, từ ngay kinh phí thu được từ mỗi mùa lễ hội. Điều quan trọng là huyện Hưng Hà và Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch, chính quyền tỉnh Thái Bình chấp nhận chủ trương và kịch bản cũng như duyệt chương trình buổi lễ cả về ý nghĩa và chất lượng nghệ thuật. Cứ tạm coi, lễ Hiến tiếp như một “vở diễn”, thì kinh phí cho vở diễn này không lớn đến mức không lo nổi.

Tạm kết bài viết này bằng sự khẳng định lại một lần nữa, lễ Hiến tiếp tại Chiêu lăng (Tam Đường - Tiến Đức - Hưng Hà) là nét văn hóa đặc thù, là sự khác biệt giữa lễ hội đền Trần ở Thái Bình với các lễ hội đền Trần ở nơi khác. Và, nét hấp dẫn của nó, vừa có tính lịch sử, vừa có tính thời đại, cần cho hôm nay và các thế hệ mai sau./.

D.H.T

Chú thích:

1- “7 nghi lễ hiến tế người sống rừng rợn rất thế giới”, nguồn: <http://khoa hoc.tv/7-nghi-le-hien-te-nguoi-song-rung-ron-rat-the-gioi-61642>

2- tratu.coviet.vn/hoc-tieng-anh/tu-dien/lac-viet/V-V/hién+phù.html

3- <http://tapchisonghuong.com.vn/tap-chi/c203/n5218/Ve-so-phan-cua-hai-nguoi-con-cua-vua-Quang-Trung-va-cong-chua-Ngoc-Han.html>

4- Trần Xuân Sinh (2006), *Thuyết Trần*, Nxb. Hải Phòng.

5- Hoàng Nghị đại vương và việc bảo tồn khu di tích lịch sử văn hóa Phương La (Thái Phương - Hưng Hà - Thái Bình), H, Nxb. Thế giới, 2007, tr. 15

6- Nguồn <http://consonkiepbac.org.vn/t201/su-dong-gop-cua-nguyen-trai-ve-khai-niem-dan-toc-a>

7- Vũ Đức Thơm - Phạm Tất Lượng (2005), *Đền Trần và Thái Đường lăng*, tr. 74.

8- “Làng Phú Nhiêu thuộc huyện Phú Xuyên, thành phố Hà Nội”, nguồn <http://vnca.cand.com.vn/doi-song-van-hoa/Mua-bong-lang-Phu-Nhieu>.

(Ngày nhận bài: 22/6/2016; ngày phân biện đánh giá: 26/7/2016; ngày duyệt đăng bài: 24/08/2016).